

Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 2
Sisena part. Capítols 17-22

Premsa de trinxera

Hauríem volgut que el nostre «Vèncer!» hagués estat autènticament això, premsa de trinxera, però solament el llegien amb interès els autors dels articles i, encara, només els escrits propis i ni tan sols clavaven una ullada al veí de pàgina. Nosaltres, els progenitors, el trobàvem ple de gràcies i l'aviciàvem embadalits. Però com a música de fons hi havia un greu error psicològic: parlar de combats a aquella gent que els esperava aterrida era completament inoportú. I inoperant, perquè la glorificació d'allò que temien augmentava llur impressió de covardia. Aviat faria dos anys que la lluita havia començat i el cansament era general (deien que era l'únic autèntic general que tenia la República!). En aquelles altures, mantenir-se ferm depenia exclusivament del gruix ideològic de cadascú i el nombre dels convençuts minvava estrepitosament dia rere dia. Ara ja s'havia fet moneda d'ús corrent manifestar sense embuts l'escepticisme en allò que es referia al final de la contesa, cosa que hauria estat impensable solament uns mesos endarrere, abans de Terol. L'acusació de derrotisme, que havia tingut força d'estigma, havia perdut gairebé tot el poder. Potser per això —i a partir del títol mateix— el nostre periòdic obtenia tan poc ressò i esdevenia balder com la xerrameca d'un míting adreçat a militants del propi partit, que ja coneixen el missatge i el comparteixen. Algú fullejava la portada i fragments de la pàgina dos i, a partir d'aquí, ja només mirava les imatges i, si es tractava d'un acudit, feia la concessió de llegir-ne el peu. Ara sentíem sovint un comentari que, també uns mesos endarrere, hauria estat inconcebible: «Sí, vaja, propaganda del Comissariat!» deixat anar en el to més despectiu, sense cap respecte per a la figura del comissari polític que, per a alguns de nosaltres, restava com una institució intocable, un tabú sagrat.

Aquell era un dels alts preus que cobrava l'avanç en la militarització i ens menava a la paradoxa que molts dels comissaris que hom ara volia arraconar havien estat els més decidits impulsors d'aquell pas cap a la professionalització. Hom movia a la babalà la palanca del canvi, cercant la marxa enrere. Alguns dels fullejadors —ves qui s'atreviria a

qualificar-los de lectors!— dedicaven la major part del temps a això, a mirar els «sants», les fotos i els dibuixos i, en acabat, «Vèncer!» ja havia perdut tot l'interès. Poc podia imaginar que, al cap d'uns pocs anys, reviuria diverses vegades una situació com calcada d'aquella.

Una revista d'exili

El meu pare era una veritable màquina de mai no parar. Home de fidelitat exemplar, les defallences i les defeccions —sovint detectades amb un sentit prodigiós— el transformaven en la persona més intemperant i agressiva d'aquest món. (Llegiu Artur Bladé i Desumvila o Domènec Guansé, per exemple.) De seguida que, arribat a Mèxic, es va veure un xic les orelles —o, potser, fins i tot una mica abans de veure-se-les—, es va llançar a una empresa editorial (una revista i una col·lecció de llibres) amb la finalitat exclusiva de col·laborar en la tasca per tal que a la nostra cultura no se l'endugués l'huracà tercermundista espanyol.

Havia arribat a Mèxic, com tots nosaltres, sense ni un ral a la butxaca. Però era un mestre impressor d'immensa categoria —no parlo perquè sí ni embegut d'amor filial: tot això és fàcil de demostrar— i aviat va trobar ciutadans que se li associaven en unes empreses en les quals ell havia de fer l'aportació industrial i els altres la capitalista. També molt d'hora va reeixir a independitzar-se i, ja no caldria que ho digués, els diners que la impremta guanyava en el terreny comercial els perdia en l'àrea cultural. La seva «Col·lecció Catalònia», que hauria fet un bon paper àdhuc en una Catalunya normal, va editar una vintena llarga de llibres esplèndidament impresos. I va fer un periòdic, «La nostra revista», que tant de bo que ara en sortís a Catalunya un d'equivalent! Eren les dues armes que ell havia triat per a mantenir uns principis que l'exili amenaçava amb l'esvaïment i no solament la dirigia i aplegava originals, sinó que hi feia de corredor d'anuncis i de subscripcions, la compaginava, la corregia i la imprimia. Tenia un linotipista excepcional, l'escriptor i vell company meu Joan Sales, que havia après aquell ofici com a acte de servei. I el meu pare mateix, que mai

no havia perdut l'ofici, ben sovint agafava el componedor i formava un bell títol de caixa, que encapçalava el text que en Sales havia picat amb la màquina.

El meu pare em va demanar que fes una secció que volia publicar a cada número: una pàgina sencera en la qual havia d'explicar anècdotes o acudits, sobretot referits a exiliats, amb ninots que signaria «Tísner», mentre que el text duria el nom veritable en comptes del pseudònim. La vam titular «El Pla de la Calma» per tal de fixar bé que tota aquella intranscendència hi era per a atorgar un xic de repòs en el rost trajecte. Massa metafísic? Per què? Tothom ho va entendre de seguida.

Ara, és clar, això que diré ho hauria d'explicar algú altre, però aquest moment m'inxampa a soles davant la processadora de textos. Era el mateix, exactament, que amb les fotos o els ninots que publicàvem a «Vèncer!»: el meu pare preguntava al connacional visitant de la seva llibreria de l'avinguda «de los Insurgentes» si ja havia vist el darrer número de «La nostra revista» i el català consultat, invariablement; per cerciorar-se de si ja tenia l'exemplar o encara no, cercava «El Pla de la Calma», ullava la primera anècdota i deia sí o no.

El meu pare, que tenia una veritable feblesa pels seus fills, en el fons s'estarrufava. Però a mi em transmetia tot un altre pensament:

—Són una colla de ximples! No tinguis pas por que llegeixin les primeres ratlles de l'editorial, no! Ells se'n van de pet a allò superflu, la teva secció, i dispensa. Els hauria de caure la cara de vergonya! Perquè, en el fons, vol dir que enyoren «En Patufet»!

—O potser «El be negre», pare.

—Punyetes! «En Patufet» i el «Violet» eren el seu pa espiritual! Els ensumo d'una hora lluny!

Una visita molt important

Ja tornàvem a tenir la Divisió sencera, les tres Brigades completes, amb tota la dotació de gent i de material. L'Urgell i la Segarra trepidaven amb els exercicis d'entrenament i les anades i vingudes dels nostres vehicles. És completament impossible que qui tingui una visió superficial de la guerra pugui capir l'enorme complicació que vol dir ordenar, instruir, posar d'acord i enquadrar prop de dotze mil homes, una munió que podria ser el personal d'una fàbrica gegantina. La coordinació i el funcionament acoblat de les peces del complicat engranatge (en la xifra de prop de dotze mil homes hi ha comprès el personal íntegre de la Unitat, amb els servidors de l'artilleria i les màquines d'acompanyament) solen fugir de l'abast de l'observador superflu. Perquè la gent de fora sol reduir la guerra a uns combats o unes batalles (batalla: conjunt de combats encaminats a una mateixa finalitat) i aquesta de la lluita no és sinó una minúscula part del sinistre mecanisme.

I parlo de la Unitat dita Divisió, intermèdia, exactament al centre de totes les agrupacions orgàniques. Un altre aspecte, també dels més compromesos i inadvertits, és el que fa referència a la manutenció d'aquella gernació, el proveïment i el funcionament d'unes cuines que tres cops al dia han de nodrir dotze mil persones. I encara resta l'altre angle molt delicat, aquell que la terminologia militar designa com a logística i que les primeres vegades que hom el sent anomenar imagina que és un terme filosòfic: l'armament, el municionament i l'avituallament, la distribució i la continuïtat de tot plegat, que augmenta progressivament en els combats, tant en requeriments com en dificultat i perillositat. La turbamulta ho fretura amb urgència (en la guerra no hi ha res que no sigui urgent), absolutament aliena a la disciplina del pensament que entenem amb el nom de lògica. És, en manta ocasió, la lògica de la il·lògica, tot un fabulós encadenament la finalitat del qual és deixar l'ètica ben esmicolada. Però val més foragitar del pensament tot aquest gènere de reflexions: val més no embolicar-s'hi. Car aprofundir-les podria tragar el risc del desengany. I el desencís és el pitjor company del combatent, la fuga inapel·lable de l'«alter ego».

En aquells dies sovintejaven a Mollerussa les visites de personalitats il·lustres amb la finalitat de mantenir ben alta la nostra moral. Però en Morera i Falcó i jo, vinculats per un esperit crític amb clara tendència a la maledicència, en molta ocasió havíem comentat que eren ells, els conspicus visitants, els qui desitjaven fonamentar o enrobustir llur seguretat, vigilant de prop, clavant una ullada a aquell formiguer de la qual depenia.

Un dia en Fíguls, que sempre tenia informació de primera mà i mai no vaig escatir d'on la pouava, va venir tot excitat a dir-me que feia un recorregut per les nostres Brigades en Joan Comorera, al qual acompanyava un grup de gent també molt important, del Partit i de la UGT. Passada l'experiència de la seva fuga a Sabadell, que venturosament havia restat inadvertida, i conscient del perill que havia travessat, ara el meu enllaç feia la farina plana i era l'home més dòcil del món. Ara ja no furetejava d'ací d'allà a la recerca d'informació, sinó que es limitava a aplegar la que arribava a les seves orelles sense que l'hagués cercada o promoguda i, en comptes de difondre-la pertot arreu com abans solia fer, ara solament me la xiuxiuejava a cau d'orella quan tenia la certesa que ningú més no el sentiria.

L'Scotti, que era un home sencer que mai no es deixava abatre i que tot ho passava pel sedàs de l'anàlisi, prèvia a qualsevol formació de judici, havia dictaminat que no podíem treure conseqüències definitives del primer número de «Vèncer!» i que de cap manera no podíem considerar allò que, per ara, solament podíem qualificar de vaga indiferència. Tenia una fe total en el periòdic quan fóssim en campanya i no pas en la mol·lície d'entre reorganització i reraguarda. Tenia el ple convenciment que al front tot fóra diferent (l'infant demana protecció quan se sent feble) i feia patent la seva fe disposant que en Morera i Falcó i jo comencéssim a preparar el número dos. A ambdós ens distreia de la nostra feina específica i ens obligava a freqüents reunions analítiques, amb un exemplar del nostre «Vèncer!» ja rebregat i atrotinat, tot ple de marques i subratllats fets amb llapis roig o blau i de notes marginals. L'examen rigorosament marxista del contingut ensenyava unes lamentables llacunes, degudes principalment a la

tendència intel·lectualista d'en Morera i Falcó i meva, que l'Scotti blasrava o convertia en diana d'un humorisme sagnant, desprietat, el terme més benèvol del qual era la qualificació nostra com a «petits burgesos». I en el llenguatge del'Scotti, el «petit burgès» tenia les mateixes connotacions que en anglès brinda, per exemple, el cru «son of a bitch». De retop ens ensenyava que la seva vocació oculta no era la medicina, com semblava, sinó les lletres, el periodisme per començar. Tindrè ocasió, més endavant, de parlar d'aquest aiguavés de la personalitat del meu comissari amb proves documentals.

Jo no coneixia personalment Joan Comorera i ara guaitava àvidament aquell segarrenc que, malgrat haver viscut molts anys a fora, reiteradament exiliat (s'havia naturalitzat ciutadà argentí), conservava el seu accent de català occidental. Ell era —i en Quim i jo compartíem estretament el criteri— l'home del nostre Partit que havia entès en profunditat com era la personalitat nacional de Catalunya (ell va assolir que fóssim una secció autònoma de la Tercera Internacional) i també ell era el principal atractiu de cara a romandre afiliats a un partit comunista català que, de mica en mica, cada vegada se subordinava més a l'espanyol i inaugurava un sucursalisme que costaria molt d'eliminar, puix que ell personalment, en Joan Comorera i Soler, amb aquella mirada de miop acaparador de diòptries filtrades pel parell de vidrets rodons i gruixuts, era la nostra garantia de supervivència. D'ell, justament, trèiem la força que ens faria ser bons internacionalistes quan haguéssim tingut lleure d'exercir de nacionalistes amb plena sobirania. I per romandre en una lluita que cada dia sentíem menys nostra, i per col·laborar en aquella publicació dominada majoritàriament per una llengua forastera. Cap d'aquestes veritats rotundes no les hi podíem fer saber, car, entre ell i nosaltres, hi havia la interposició d'una cort d'amor turiferària que no l'abandonava ni un minut i reeixia a establir una distància insalvable. Ara que faig balanç i malgrat la declaració d'haver-me relacionat amb en Joan Comorera, sento que, honradament, no puc afirmar que l'hagi conegut mai.

Ja he dit que duia un seguici impressionant, fet amb personalitats que havíem vist fotografiades i que ara promiscuaven amb gent totalment

desconeguda, d'aquella mena de persones que quan te les presenten no entens bé el nom o bé no l'associes amb res concret. Una noieta senzilla i atractiva, notòria sobretot per la seva vivacitat, que manifestava adesiara amb una alacritat sorprenent, era la secretària política d'en Joan Comorera. Mai no he pogut recordar (i ella tampoc no ho havia aconseguit) si tanmateix algú ens havia presentat a l'Estat Major de la 60 Divisió a Mollerussa. No tenia cap importància, puix que, amb presentació o sense, no hauríem endevinat que al cap de quatre anys esgarrapats fórem marit i muller. Ni ho hauria pogut intuir cap d'aquells acompanyants alguns dels quals —com en Miquel Ferrer i Sanxís i l'Abelard Tona i Nadalmai— aviat serien grans amics meus.

Allí, a Mollerussa, sense cap indicatiu ni manifestació, insemínàvem el meu primer —i efímer!— matrimoni.

Pilar Crespo i Domènech

Havia nascut a Barcelona el 12 d'octubre de l'any 1918 i, per tal d'estalviar-se conflictes familiars, els seus pares la van inscriure i batejar amb el nom de Pilar, que era l'onomàstica de la data de naixença: cap parent no es podia sentir preterit. No hi havia hagut cap altre motiu i ella m'ho havia volgut explicar com si calgués justificar que una noia catalaneta dugués el nom de la Verge «mañica», la «Pilarica». El seu pare era el cèlebre vidrier Ricard Crespo, autor d'un increïble munt de peces, autènticament obra de museu, fetes en col·laboració amb Xavier Nogués, del qual era un dels amics més íntims. Catalunya té un enorme deute de reconeixement amb aquest home, artista de gran talla. Era casat amb la Concepció Domènech i tenien una altra filla, la primogènita, la Cèlia, que quan escric aquestes ratlles viu a Mèxic, a Coyoacán. En Ricard Crespo també era molt amic de l'escultor Pau Gargallo i havia fet que la seva filla petita visqués una temporada a París, a ca l'artista voluntàriament exiliat. Ella i la Pierrette Gargallo s'havien fet molt amigues. Ja des de la infància havia perdut el nom de Pilar, substituït pel fantasiós hipocorístic de Pin. Mai ningú no li va dir Pilar sinó Pin, la Pin Crespo, la secretària d'en

Comorera, i hi va haver molta gent que mai no va conèixer el nom veritable de la noia, plenament convençuts que «Pin» era el diminutiu de vés a saber quin patronímic.

Per unes raons mai prou definides —o, potser, no ben compreses per mi— havia ingressat al PSUC i, destrament, s'havia fet càrrec de la paperassa del secretari general (que, segons sembla, era un garbuix incommensurable) justament en uns temps en què hom atorgava gran importància a l'empenta dels treballadors voluntaris, i aviat havia estat designada secretària política particular del secretari general del Partit. Allí, al despatx del Comorera-líder (recordeu que diverses vegades va ser conseller de la Generalitat, però per a les tasques de govern comptava amb un altre personal), la Pin va fer tota la guerra. Cap al final, quan els més ben assabentats ja preparaven la sortida cap a França, en Joan Comorera havia besat castament la Pin al front. Tota la informació que posseeixo en aquest sentit me la va donar la Pin, sense que jo la hi hagués demanada, evidentment. Al contrari: les poques vegades que va reincidir en el tema i amb clars desigs d'afegir-hi més detalls, li ho vaig obstaculitzar. Quan allò es va esdevenir, la Pin acabava de fer els vint anys i el mateix Comorera tenia una filla tan gran o potser encara més que la seva secretària del PSUC. Però la Pin estava terriblement enamorada del seu patró i mai no havia pogut discernir la frontera entre amor i admiració, admès que n'hi hagués. Alguna cosa devia ultrapassar aquell petó paternal, però res no m'autoritza a les conjectures indiscretes, que aquest relat no fretura pas. Ho simplificaré tant com pugui: la Pin se'n va anar l'any 1939 a la Dominicana i estava embarassada i desfeta, materialment i moral. Un metge espanyol, germà d'un concertista de guitarra de fama internacional, li va fer fer l'operació del gastament. Va arribar a Mèxic feta una desferra. Me la va presentar en Miquel Ferrer i Sanxís, figura perfecta de lluitador nacionalista, fins aleshores el darrer secretari general de la UGT elegit democràticament. Ell i la Maria —enyorada i malaguanyada Maria Serra que retrobo, tossudament, en la Barbara Hale de la sèrie dels «Perry Mason», la suau «Delia Street» d'abans, quan era jove i sortia en blanc i negre, i d'ara, que ja és una respectable dama i en color apareix amb el seu fill real, que fa de «Paul Drake»

junior— van acollir la desfeta noia solitària i la van rescatar amb llur inexhaurible capacitat de tendresa.

Me'n vaig enamorar ferotgement i avui sé que va ser un amor obnubilador, que no em deixava veure què hi havia d'afecte real i de compassió. Ara és indispensable que relati diverses coses, però necessito que d'antuvi quedi ben manifest que no servo cap mena de ressentiment envers la Pin i cal que admeti que si el nostre matrimoni no va ser afortunat, ambdós en teníem la culpa, perfectament alíquota. Si en algun moment vaig pensar que ella era l'única responsable de la nostra desavinença (i confesso haver comès aquest error), ara que la Pin és morta em deixo per expiar la lleugeresa d'aleshores, la mancança de la serenitat com a factor d'equilibri i la sobergueria de pensar que ets l'únic posseïdor de la raó, fets que, ja per si mateixos, em transfereixen una bona part d'aquella culpabilitat que llavors no reconeixia.

Aviat vam saber que no ens enteníem i el punt de partida va ser un malentès esgarrifós, una d'aquelles coses que a Mèxic són perfectament usuals malgrat el seu grau d'aberració. Per al casament —civil, és clar, i no hi pot haver boda canònica (que no era pas el nostre cas) si no s'ha efectuat primer l'enllaç seglar— exigeixen un certificat d'anàlisi sanguínia i el jutge no pot anar endavant amb una sol·licitud de matrimoni si no té davant seu un d'aquells papers que garanteixen que els futurs cònjuges no pateixen cap malaltia venèria. És una vella pràctica ara desfasada, que mai ningú no ha derogat. Tocant als jutjats hi ha una pila de botigues especialitzades a fornir allò que hom demana oficialment, de la mateixa manera que en aquests nostres topants hi ha òptiques i farmàcies a les proximitats dels ambulatoris de la Seguretat Social, bancs i caixes d'estalvi al voltant dels mercats i fotògrafs prop d'on despatxen passaports o documents d'identitat. Hi ha mecanògrafs (penseu en l'alt índex d'analfabetisme d'aquella època), també fotocòpies, i, no cal dir, uns establiments molt semblants a les botigues dels ATS de per aquí, que ofereixen «certificados prenupciales garantizados». Vam entrar plegats, la Pin i jo, a la primera d'aquestes botigues que vam trobar (ambdós ignoràvem que calgués efectuar aquell tràmit) quan sortíem del jutjat assabentats dels requisits que

calien per a casar una parella. Ens van extreure una mica de sang de l'avantbraç i ens van dir que l'endemà passat podíem passar a recollir els certificats pre-nupcials. Cobraven per endavant i vaig pagar. Ens van dir que no calia que hi anéssim plegats, que amb un de sol de nosaltres n'hi havia prou, i més tard vaig entendre per què feien aquella recomanació.

Hi vaig passar un parell de dies més tard i em van donar els papers al cap d'uns minuts d'esperar que els omplissin. El de la Pin deia «negativo» i el meu, contràriament, declarava un esgarrifós «intensamente positivo», tot ple d'ics les quals, entre altres coses terribles, indicaven que no em podia casar. Era aberrant, perquè mai en la meua vida no havia tingut cap mena de malaltia d'ordre sexual i allí, en aquell paper, em proclamaven víctima d'una sífilis aguda, que feia trepidar les tres modalitats d'anàlisi clínica aleshores vigents. (Deixeu-me declarar sota paraula d'honor que ni la meua dona, ni els meus fills ni la plèiade de néts mai no han tingut cap mena d'estigma heretat ni contagiats.) L'home amb bata diguem blanca que em despatxava em va dir, samarità, que allò no era cap problema, que ells aplicaven un tractament modern, fabulós, que en menys de quinze dies em guariria la sífilis, a base d'una injecció intramuscular de dos centímetres cúbics, aplicada cada dos dies, i que el tractament sencer em costaria tres mil pesos. N'hauria pagat cent mil! Li vaig dir que el comencés immediatament, però em va preguntar si ja havia esmorzat. Era prop de migdia! Em va dir que calia que la primera injecció fos en dejú i que hi tornés l'endemà. Amb els diners, car hom havia de pagar el tractament a la bestreta perquè la gent que l'abandonava abans d'hora ja els havia escarmentats, i que em donarien el certificat amb negatiu quan m'haguessin punxat quatre vegades puix que aleshores ja haurien vist la meua bona voluntat, i m'asseguraven que l'efecte del tractament era senzillament extraordinari, miraculós, sense cap marge d'error.

Cal que digui fins a quin punt no em sentia desconcertat: era completament real que em trobava davant un gros error —descartava, tòtila de mi, la mala fe!—, però el cop, amb tota la seva càrrega de dubtes, esbalaïa.

Aquell migdia vaig soldar la primera baula de la cadena que ens menaria al divorci i ho vaig fer abans del matrimoni: vaig ensenyar el «certificat», segur de mi mateix, ben segur que la meva veritat — l'autenticitat rigorosa! — guanyaria davant el malentès i també ben segur que no havia d'amagar res, ben tranquil de consciència, ja he dit que ho vaig fer dretament. I li vaig donar paraula que mai en la meua vida no havia sofert cap mena de malaltia d'aquelles, ni tan sols allò benèvol que la gent en deia «tenir mosquits a l'aixeta», i que si ara em sortien amb aquella traïdora sífilis volia dir —refusat que fos certa— que potser el laboratori havia confós unes extraccions sanguínies amb unes altres. I, ben bé en darrera instància, acceptant que jo hagués rebut hereditàriament la lues (i remarcant que no havia atacat mai cap dels meus quatre germans), tampoc no fóra problema, puix que, segons tenia entès, hom guaria totalment la malaltia contagiosa. La seva cara no enganyava pas: estava completament segura que havia tingut relacions sexuals amb un malalt i així mateix m'ho va dir. Li vaig fer veure que, admès allò com a veritat, calia remarcar que el seu certificat donava negatiu, però ella va replicar que ignorava el període d'incubació d'aquella horrible infecció; en altres paraules: que segurament ja l'havia contreta però que encara no se li havia manifestat. Li vaig dir que aquella mateixa tarda aniria a veure un uròleg de confiança, el meu amic el doctor Carles Parés. I soldava la segona baula! Ella creia a ulls clucs en la veracitat del «certificat» i l'anunciada visita a en Parés li va semblar el primer pas d'una conxorxa. Quan anava a besar-la com a comiat, va enretirar la cara.

Ell, el savi metge, em va tractar molt durament. Em va dir que sempre havia cregut que jo era un minyó amb una certa cultura i fins i tot intel·ligent, però que ara acabava de demostrar-li la meua condició d'estúpid sabatasses. Va declarar textualment que no despenjava de gaire més alt que un aixafaterrossos baixat de l'hort i que m'hauria de caure la cara de vergonya. L'estupor em feia posar aire de babau, cosa que devia completar les asseveracions del metge. Em va relatar una història tèrbola, d'aquestes que la gent d'avui que mai no ha llegit Kafka qualifica de kafkianes: em va explicar que en aquella mena d'establiments sanitaris practicaven una estafa molt senzilla, consistent

a lliurar de tant en tant (ningú no en coneixia la periodicitat exacta) un «certificat» segons el qual el nuvi donava intensament positiu a les reaccions usuals per a detectar la presència del treponema pà·lid. Oferien un tractament prodigiós, imaginari (hom, aleshores, guaria la sífilis amb arsènic i bismut), i de debò injectaven una substància innòcua i al cap d'unes sessions lliuraven el certificat negatiu amb el qual el nuvi ja es podia casar.

Em va explicar que el Col·legi d'Uròlegs havia lluitat molt activament contra aquell robatori organitzat, però que mai no havien pogut fer res legalment contra els practicants delinqüents, car ningú no s'atrevia a testimoniar davant un tribunal.

—Però per què no els denuncien?

—Ho faries, tu? M'acompanyaries al jutjat? Hi anem?

No, naturalment! No hauria volgut sortir als diaris en qualitat de denunciador que qüestionava públicament si tenia sífilis o no en tenia! En Parés em va dir que el doctor Germán Somolinos d'Ardois —ell i el seu sogre, el crític d'art i excel·lent pintor Ceferino Palencia, eren bons amics meus també refugiats a Mèxic— tenia el laboratori d'anàlisis clíniques més ben instal·lat i prestigiós de tot el país i, lògicament, posseïa capacitat legal per a estendre certificats pre-nupcials.

—Vés-lo a veure i digues-li que jo t'hi envio. Ell et farà les tres reaccions més modernes i fiables que hi ha, infal·libles. Si dones negatiu, em convides a sopar! I si no, jo et faré el tractament, no miraculós sinó una mica lent, però completament segur.

Ho vaig explicar a la Pin i va trobar, simplement, que en Parés cercava reforç en un altre còmplice. Tossuda, no reconeixia cap altra autoritat que la del llefardós i suspecte laboratori del carrer del Pino.

El resultat de l'anàlisi que va fer en Germán Somolinos d'Ardois assegurava la condició d'impol·luta de la meua sang i em va fer un paper en el qual no hi havia ni el menor rastre de creus de Sant

Sebastià.

—Era previsible —va dir la Pin quan li vaig mostrar el document. Per què, si tan segura estava de la combinació amb els metges, no cancel·lava el nostre compromís matrimonial? Per què no anava al jutjat i no invalidava la tramitació? Mai no he trobat resposta versemblant a aquestes preguntes. La realitat era que la gestió matrimonial continuava fent la seva via. Jo vaig anar al jutjat i vaig fer lliurament dels dos certificats, el de la Pin elaborat per aquell laboratori del carrer del Pino i el meu, signat pel doctor Germán Somolinos. Al cap d'unes setmanes vam rebre la notificació que ens assabentava que el casament fóra al cap de quatre dies laborables.

Havíem interromput, és clar, la nostra relació sexual, i l'altra, la normal en un matrimoni (des de feia uns mesos havíem menat vida conjugal), havia quedat reduïda a no res, a mínims comentaris de la quotidianitat o a aquelles frases indispensables de cara a la convivència («Puc anar a la cambra de bany? Tu ja estàs llesta?», «Dinaràs a casa?», «Aquesta nit surto amb uns amics», etcètera).

La Maria Ferrer m'havia dit, confidencialment, que no havíem suspès la tramitació del casament perquè la Pin en el fons no estava gens convençuda d'allò que sostenia a peu i a cavall empresonada per l'amor propi. Més tard vaig saber que la mateixa Maria li havia dit que, honestament, no creia que jo hagués estat mai sifilític i que em tenia per un home honrat i lleial, que hauria estat incapaç de menar una farsa tan sòrdida i, encara menys, menar-la tan lluny, i que ella mateixa, la Pin, tampoc no creia que jo fos capaç de tanta perfídia. Però la bola de neu rodava i era imparable, malgrat que la Pin reconeixia que a Mèxic hi havia molts metges trinxeraires i venals i que, en canvi, en Carles Parés era un eminentíssim uròleg.

Cal que repeteixi que, d'ençà del veredicta mercenari, ja no l'havia tocada més. Dormíem en una mateixa cambra en llits separats — sempre havia estat així des del principi de la nostra relació— però ja no vaig anar cap més vegada al seu, ni vaig fer res per veure-la nua quan

es banyava, ni cap mena de cosa que pogués insinuar que jo no creia que la «meva» lues fos un obstacle. Ja des del bell començament de la nostra intimitat (molt abans del desafortunat diagnòstic) havia associat la seva fredor a una mena de terror que li provocava el sexe i, pel meu compte, intentava d'escatir-ne la causa i indefectiblement anava a parar no pas al lliurament a Joan Comorera, sinó a les conseqüències que se'n derivaven, com era el raspat a Santo Domingo —aleshores anomenada Ciudad Trujillo— i l'enorme sensació de derrota. A mi no em neguitejava l'abstinència (n'havia viscudes de molt prolongades!) i, en el pitjor dels casos, sempre hi havia una senzilla solució al meu abast. Nogensmenys, desplegava un tacte considerable, car si alguna idea m'atterria era la de causar fàstic.

Ja casats, vam menar una vida conjugal bastida en aparences, que feia com una immensa prova de les nostres possibilitats histriòniques. Perquè mai no vam dir a ningú, ni als més íntims, l'existència de la infranquejable muralla xinesa que ens separava i no podíem pas deixar d'invitar a àpats casolans amics davant els quals la Pin i jo fèiem un joc de deferències recíproques espantosament mentider. Ni tampoc no podíem refusar els convits que ens feien, i hi anàvem, i hi havia escreix de tòtils que proclamaven que ella i jo érem el jove matrimoni més ben avingut del món. Però la ficció no podia durar eternament: jo ja havia començat a cercar fora de casa allò que a dins no hi trobava i m'havia estrenat en el camí de la mentida, puix que hom també pot mentir sense haver d'articular cap paraula ni introduir un gest o una actitud que ultrapassin els usuals.

L'única sortida lògica era el divorci. Ja abans, quan encara era soltera, la Pin m'havia dit que no volia tenir fills «perquè la maternitat fa malbé la figura, fa grossos i caiguts els pits», arguments inconsistents, senzills de desbaratar, simplement felicitant-la pel fet que aquell criteri no hagués estat el de sa mare. A mi, contràriament, m'apassionava la idea de procrear una dotzena de fermes Artís. La ficció va durar un any i mig. I un dia va esclatar inevitablement, puix que prolongàvem una situació que no satisfieia cap dels dos i mantenir-la ens feia un mal horrible. Abans he esmentat la meva part de responsabilitat, i no la

defujo. Afecte com he estat tota la vida a fer enredades, a organitzar bromes monumentals que facin caure la gent de quatre grapes en el parany moral, encara vaig cometre algunes turpituds, mirant de congraciar-me amb la Pin a través de la rialla. Però res no la feia riure! I quan obria la porta de la cuina i queien a terra les cassoles i les paelles, per obra d'un enginyós dispositiu que havia inventat a base de fils resistents, s'esglaiava i es tancava a la cambra a refer-se, entre una allau de sanglots que brollava després de l'ensurt, acompanyat d'estremidores lamentacions de com era dissortada en la vida. Però l'acció irresponsable més greu va ser de no haver pensat en quelcom elemental, que hauria salvat del naufragi la nostra barqueta: podia fer que ella i jo anéssim plegats a veure el metge que li havia fet l'avortament a la Dominicana, home en el qual la Pin tenia tota la confiança, i demanar-li que davant seu em fes una extracció de sang i n'ordenés l'anàlisi al metge que ell volgués, i que decidiríem de debò quina fóra la nostra actitud a partir d'aquella nova prova. Però no hi vaig caure!

Teníem una minyona mexicana, la Chucha, una noieta de setze o disset anys que, pel seu capteniment habitual, semblava que en tingués dotze o tretze, i feia tot el pòndol del nostre pis. La Pin treballava de secretària d'en Max Aub i mai no era a casa. Jo, sí, puix que allí escrivia i dibuixava. (En aquell domicili del carrer d'Atenas, número 31, vaig acabar d'escriure «556 Brigada Mixta».) Cadascun —la Pin i jo, vull dir— anava a la seva, i pràcticament només dinàvem i sopàvem plegats dissabtes i diumenges, a casa nostra o convidats. A casa jo m'arranjava amb la Chucha en tots els sentits. (Sense coit, amb un eficient «manu stuprare» n'hi havia prou.)

Entre els absurds regals de noces hi havia un lloro, bèstia que tota la vida he detestat profundament. No sabíem què fer-ne, no l'havia volgut cap de les persones a qui l'havíem ofert i teníem l'animal a la cuina, dins la seva gàbia penjada al costat de la finestra. Mai no n'hi fèiem cap mena de cas i l'única cosa directa havia estat batejar-lo amb l'eufònic nom de «Pepet». Va aprendre de seguida el mot i es passava hores cridant «Pepet! Pepet!». Cada vegada que jo entrava a la cuina a rentar

uns pinzells o a omplir amb aigua neta el pot de sobre la meva taula de treball, li cridava un displicent «Pepet: Visca Catalunya!» perquè em semblava una divertida trapelleria que el lloro mexicà repetís «com un lloro» el nostre crit sacramental.

Un dia que la Chucha netejava la gàbia del «Pepet» i mentrestant el seu hoste anava d'una banda a l'altra de la cuina, amb aquells vols feixucs dels animals nascuts en captiveri, va descobrir oberta la finestra i se li va desvetllar un inconegut afany aventurer. Es va llançar a l'espai i hauria de dir que s'hi havia «llençat». Vivíem en un tercer pis, al costat d'una construcció baixa amb enormes teulades d'uralita, l'empresa venedora d'automòbils «Cornejo». Allí baix va anar a parar i la Chucha em va advertir, desolada:

—«¡Ay, señor! ¡Se nos peló el «Pepet»!»

«El lloro damunt la teulada roent»! Va restar immòbil, incapaç de valer-se, cridant el seu tràgic «Pepet! Pepet! Visca Catalunya!». La seva cridòria va atreure un gat i la Chucha i jo vam veure, esgarrifats, com el «Pepet» sucumbia (heroicament, què cony! Fins al final va cridar els seus estremidors visques). Això, que teòricament era una història destinada a fer riure, va menar la Pin a la desesperació: ara sabíem que el «Pepet» era el gran amor de la seva vida! Va plorar amb un sentiment enorme, va maleir la Chucha (no la podia veure ni en pintura, habitualment) i em va dir que o bé havia estat una broma meva poca-solta o bé un acte intencionat a fi i efecte d'atacar l'única de les seves tendreses, sacrificant el pobre «Pepet», tot ell bondat.

Tot això passava i era oblidat si fa no fa. El conflicte definitiu va fer explosió un dissabte, sense la Chucha, puix que la noia tenia lliures els caps de setmana. Vaig trobar un pèl cru un filet de vedella i vaig fer camí, silenciosament, cap a la cuina, per tal de passar-lo una mica més per la paella, admès que reeixís en una operació culinària mai no intentada abans (en matèria de guisats, només sé preparar una tassa de «Nescafè»), i la Pin ho va sentir com una ofensa personal. Em va dir una sèrie d'estirabots, absurdament encadenats, que em feien pensar en

una obra de Tennessee Williams, i, segons els seus raonaments, era víctima de la meua maniàtica desaprensió, que m'impulsava a trobar malament tot allò que ella preparava. Escoltava capcot i m'esforçava a contenir-me, amb la idea que quan s'hagués esbravat les coses tornarien a rodar bonancencament.

Però també m'equivocava. S'enfilava com una carbassera i desbarrava sense adonar-se'n. Va acabar dient que jo havia deixat anar el lloro intencionalment, per tal de ferir-la. Aleshores li vaig dir serenament que les coses havien arribat a un punt que exigia un acurat replantejament de tot plegat i que jo pensava que ens endinsàvem més i més en un atzucac i que potser ja era hora d'acarar el divorci.

Quan a Mèxic el demanen ambdós cònjuges, el divorci és senzillíssim d'obtenir. Els separats no poden contreure nou matrimoni fins que no han transcorregut nou mesos des de la sentència —per si no hi havia hagut embaràs— i no hi ha cap altra limitació que aquesta. Ens va acompanyar en tots els tràmits un advocat connacional —el primer a sorprendre's que entre la Pin i jo hi hagués desavinences— i quan, al cap d'uns dies, el jutge ens comunicava la sentència, va dir a la Pin que la llei li conferia el dret d'exigir-me el pagament d'una pensió i que era aleshores, en aquell moment, quan havia de fixar la quantitat que volia com a passament.

Dóna una idea de l'autèntic tarannà de la Pin això que vull relatar: va dir al jutge que ella creia que quan hi havia una separació, calia que fos de cara a tots els efectes, i que ella trobava absurd cobrar de l'ex-marit una pensió, perquè equivalia a prolongar una situació deteriorada. El magistrat li va dir que aquesta era la llei mexicana, de la qual podia beneficiar-se si ho volia i que, altrament, constaria la seva renúncia a qualsevol mena de dret. Llavors la Pin va replicar dient que si aquella era la llei, era equivocada, perquè donava continuïtat a alguna cosa que ja no n'havia de tenir. El jutge, pacient, va respondre que la llei mexicana no havia estat feta pensant en ella, que tenia vint-i-sis anys, era jove, doncs, i bonica, i fàcilment podria establir una nova societat conjugal si ho desitjava; que la llei que ella rebutjava havia estat

formulada pensant també en senyores de quaranta- cinc anys o cinquanta, carregades de criatures, a les quals el divorci les deixava en una situació molt més problemàtica que no pas a ella.

Vam sortir del jutjat ja sense cap vinculació legal. Jo havia deixat el Chevrolet —en homenatge a Oscar Wilde li havíem posat «Ernesto Cartapacio» (per «The Importance of Being Earnest» i perquè era un automòbil mexicà amb tot un cartipàs de papers)— a dues travessies de l'edifici dels jutjats i li vaig dir que, si ho volia, la podia acompanyar on ella em digués, però va declinar l'oferiment i em va dir que agafaria un taxi. Li vaig aclarir que si malgrat la seva manifestació oficial algun dia necessitava què fos i jo podia col·laborar, sempre em trobaria a punt i va dir que moltes gràcies, i que ja mai més no freturaria res que provingués de mi, i vam encaixar la mà dreta. Vaig pujar a l'«Ernesto Cartapacio» tot sol i me'n vaig anar cap a casa —cap al meu pis de solter!— xiulant els curts fragments que recordava del meravellós «Estro Armonico», que sempre m'ha ajudat a adobar les situacions deteriorades.

Vaig reveure la Pin molt esporàdicament. Molt més tard, quan jo treballava a la televisió (havia començat a transmetre l'any 1950), ella hi havia vingut un parell de vegades. Llavors feia d'actriu i se'n sortia molt bé. Havíem parlat com uns vells coneguts. Li vaig dir, ple d'intenció, naturalment, que tenia fills i que cap no havia sortit tarat sinó que, ben al contrari, tots eren esplèndids i llestos. Tossuda com sempre, va sentenciar que allò no volia dir res i que, segons tenia entès, la lues saltava generacions. (La mecànica ha fallat, segons he comprovat reiteradament, amb els deu néts que ja tenim. Però ella no se'n va assabentar: va morir abans i mai no he sabut a causa de què.) Quan em van assabentar que havia mort em va doldre sincerament i, en el balanç que fatalment he hagut de fer, sempre resto perplex davant l'atordidora acumulació de fets insòlits, capaç de destrossar sense pietat una cosa iniciada molt esperançats, atrets per allò que semblaven bons auspicis.

El servei militar

Mai ningú no ha pogut confondre la guerra amb el servei militar i la pregunta tan normal d'«On vas fer la "mili", tu?», en cap ocasió no ha obtingut la resposta de «Jo, al front d'Aragó».

Jo vaig fer el soldat —que tothora ha estat una forma genuïna de referir-se al període de segrestament castrense o de marginació obligatòria— l'any 1934, malgrat que em pertocava l'anterior. La feina dels diaris, i la d'«El be negre» especialment, m'aconsellava de demanar una pròrroga i ho vaig fer i la vaig assolir, aprofitant la certa benevolència que hi havia envers la premsa. Ja sense cap excusa m'havia d'incorporar l'any 1934, quan ja era a punt de fer-ne vint-i-dos. Mai no hauria pogut pressentir que aquell fóra l'any de la desfeta, que el mes d'octubre el govern de la Generalitat fóra desposseït, sentenciat i empresonat —condemna a mort commutada per cadena perpètua— i que s'instal·laria allò que ha quedat en la memòria popular com el «bienni negre», un dels fragments més sòrdids del trosset d'història que ens ha tocat de viure. En teoria, aquell fatídic més d'octubre jo ja havia d'haver acabat el servei militar —els quotes eren a rengles durant mig any—, però la proclamació de l'estat de guerra i l'aquarterament van prolongar la meua vida de sorge.

Uns quants companys de la milícia —en Sullà, de Sort, en Xaus, del Baix Llobregat (he oblidat el poble), els barcelonins Cors i Sintes i el tortosí Gilabert entre molts d'altres— podrien testimoniar que vaig ser el pitjor quota de la lleva que va servir a Intendència. Si hom pot mesurar el bon o mal capteniment pels dies de calabós, vaig establir una marca difícil de superar i puc dir, amb una punta de vanitat, que, invariablement, si no era al calabós volia dir que tenia guàrdia. Vaig passar tancat a la cel·la un nombre incalculable d'hores. I amb un rar i inconscient desig d'autoglorificació, per tal de deixar constància del rècord que establia, em vaig posar a escriure amb llapis sobre la paret, en uns blocs de lletres que devien fer un centímetre i mig d'amplada per tres mil·límetres d'alçada, el meu pseudònim de dibuixant posava ben

compactes les paraules, l'una al costat de l'altra, gairebé sense espai ni vertical ni horitzontal. La darrera vegada que vaig ocupar la cel·la — n'hi havia una de sola en tota la caserna— ja només em mancava la franja de parets a frec del sostre, que solament abastava enfilat a la taula. Amb els TÍSNER, TÍSNER, TÍSNER i la seva càrrega de narcisisme vaig canviar el color de la paret, que va passar de blanca a un gris delicadament metàl·lic. Ningú més no hi havia estat hostatjat, almenys durant el temps que jo vaig fer el servei, i els altres que cometien mancaments eren tancats a la «prevenció», certament més benèvola, cosa que va deixar intactes els meus grafits, si no originals almenys reiterats, i no pas per a la posteritat, és clar; em sembla recordar que algú m'havia dit que emblanquinaven les casernes cada dos anys bixestos i, fatalment, la desaparició es devia produir en alguna d'aquelles encalcinades.

Em van arrestar el primer dia de fer el servei. En una de les companyies (valgui com a estança- dormitori) amb els llits de posts i xinxes damunt cavallets de ferro com a seient i les màrfegues amuntegades contra els murs, tot impregnat de «zotal», l'alferes Guisado ens llegia les ordenances militars i ens feia preguntes per cerciorar-se de si capíem el llenguatge fòssil, traducció literal de textos napoleònics. Ja he dit que érem a l'any 1934, o sigui que ja en dúiem tres de República, però els militars no havien tingut cap interès a actualitzar el reglament castrense i era tot ple de passatges cretins sobre allò que calia fer quan el rei visitava una caserna sense previ advertiment, o altres coses tan taujanas com aquesta. Sobre la marxa, l'alferes Guisado, no pas cap exponent d'agilitat mental, llegia la paraula «rei» i l'esmenava a corre-cuita per la de «president» i, cada cop que això s'esdevenia, els quotes catalans ens hi fèiem un bon tip de riure amb la qual cosa congriàvem el ressentiment de l'oficial, que relliscava pel pendent d'un reglament tàctic que se sabia de memòria des de feia una pila d'anys i del qual ara calia rectificar alguns mots. La classe durava tot el matí i a migdia ens deixaven anar cap a casa. (Fer serveis i guàrdies era cosa de soldats instruïts o, si més no, versats i nosaltres encara no pertanyíem a la noble categoria.) Hi havia un desafiament secular entre els civils que feien el servei militar i els castrenses professionals, i consistia a llevar-

se l'uniforme de seguida que quedaves lliure, mal que fos durant unes hores. Jo ho havia sentit a dir tota la vida i aquell primer dia de caserna vaig anar cap a casa de seguida i em vaig vestir amb la meva indumentària civil sense cap altra finalitat que dur la contrària, àdhuc fent traïment al desig lògic de presumir disfressat de sorge davant els companys de redacció, i simplement perquè ho prohibia la llei militar: el soldat havia d'anar d'uniforme durant tot el seu servei. No podien trobar un incentiu major per a la violació!

Per no recordar quina feina que m'havia encarregat el diari, aquella tarda passava per la vorera de dalt de la Plaça de Catalunya, entre la Lluna i el Colom, i vaig veure que venia de cara l'alferes Guisado. Ximpleria sobre ximpleria: mentre rumiava quina excusa m'inventaria, el vaig saludar militarment, posant la mà dreta al front amb els dits junts, gest únicament vàlid —ho assenyala el reglament— quan hom va cofat. També era una idiotesa imaginar que l'alferes recordés algun dels cent minyons que havíem escoltat la seva lliçó magistral. En canvi, es va adonar de la incongruència que un paisà el saludés «militarment» i va respondre amb el gest habitual, ell sí, de dur la punta dels dits a la visera de la gorra. Havia caminat un parell de passos i es va girar. Em va preguntar de què ens coneixíem i li vaig dir que em perdonés, que l'havia confós amb un altre militar amic meu. «També és alferes?», va voler saber. «Oh, sí, és clar!», vaig fer alegrement, sense adonar-me que embastava les vores de la mortalla. Em va dir que els militars d'aquella graduació tots eren amics i va voler saber com es deia i quina era l'arma en la qual servia el meu amic. Aleshores li vaig confessar que era guatlla i que l'havia saludat a ell. Em va demanar de què ens coneixíem, que a ell —i que el perdonés— en aquell moment no li venia a la memòria, i li vaig dir que era soldat d'Intendència i que havia passat tot el matí d'aquell primer dia de «mili» a la caserna, escoltant la seva lectura i explicacions marginals del reglament tàctic. Em va preguntar si no sabia que els soldats no podien circular durant el servei sense uniforme, li vaig dir, admirat, «Ah, sí? La primera notícia!», i va respondre que havia d'anar immediatament cap a casa —va mirar-se el rellotge de pols—, uniformar-me i presentar-me a l'oficial de guàrdia de la caserna i notificar-li que m'havia arrestat l'alferes Guisado i que

quan ell hi anés ja donaria les instruccions pertinents respecte al càstig, prèvia consulta amb la superioritat, però —va afegir generós— tenia la impressió que la primera vegada no solia ultrapassar tres dies de calabós.

Vaig anar cap a casa a posar-me l'uniforme i vaig demanar a la Glòria que telefonés als dos diaris excusant-me, perquè m'havien arrestat. «Per bèstia», havia d'haver afegit.

Vaig estrenar el calabós, cosa que va significar la pèrdua de tres dies de saviesa castrense. El confinament no era res insuperable, sinó, ben al contrari, una excel·lent ocasió d'aïllament i de reflexió. Allò realment incòmode era el racó que qualificaven d'higiènic: un lúgubre forat a terra, a frec d'una pica amb aixeta, amb espai insuficient per a la galleda, que calia inclinar per treure-la o posar-la sota la canella, fet que reduïa a menys de la meitat el volum d'aigua aconseguit de cara a la neteja del forat. Posava la màrfega sota l'alta finestra enreixada que donava al sòl del gran pati central i la deixava oberta nit i dia i, malgrat això, no m'alliberava pas de la pudor del calabós, antiga i tenaç com la de les sentines de les caravel·les, i a la qual se sumaven, amb munificència, les de la soldadesca, els cavalls i la femta, que arribaven persistents, acompanyades de tota mena d'insectes dípters. I encara esdevenia més tràgic haver de menjar allí dins el ranxo que m'entraven en un llefardós plat d'alumini, que ja no podia rentar puix que arribava ple i quan era buit tampoc no tenia cap sentit fer-ho. Allò, tot plegat, feia la part més alliçonadora del càstig i era tan humiliant que no deixava cap lleure per a acordar obediència d'ara endavant, sinó que esperonava ferotges desigs de venjança, inhumans afanys de suprimir de cop la categoria d'alferes.

Probablement va ser d'aquí on, més endavant, pouava força per continuar guixant laboriosament la paret. I també devia ser l'al·licient per a reflexionar en «Le mie prigionie» de Silvio Pellico, en la «Historie de ma fuite» de Giacomo Casanova i en «De l'Ergàstula» (ho escrivia així) de Josep Pous i Pagès i adonar-me que el meu calabós no donava per a tant i que d'aquell pou d'immundícia no en sortiria res que fos

aprofitable. Ni la meva regeneració militar, naturalment.

Reprendré més endavant el tema del servei militar i caldrà que relati la vegada que en Josep Gilabert i jo vam estar a vint mil·límetres de morir afusellats, per quelcom imperdonable segons el reglament militar: abandonament de la guàrdia en estat de guerra. També hauré d'explicar la impotència dels nacionalistes aquarterats aquell sis d'octubre sense cap altra consigna —vinguda de fora, naturalment— llevat de la que ordenava que no intentéssim pas un sollevament i que ens limitéssim a balafiar tant com fos possible les municions.

Volia ser un pèssim soldat, però manta vegada vaig tenir la impressió que no calia dur les coses tan lluny.

A reveure, Mollerussa!

La Unitat era completa i ja no calia prorrogar el període d'instrucció: els nouvinguts ja havien assimilat tot allò que bonament podien aprendre a peu pla, en aquelles terres de l'Urgell i la Segarra. La resta, calia que fos en campanya, que coneguessin de la vora aquell color i aquella olor dels combats que ja he esmentat anteriorment. Els mancava un coneixement —el més horripilant de tots— que només s'adquiria amb els encrespats soldats de Franco al davant, arrapats a les trinxeres, desplegats en lluita oberta o entaforats en tancs alemanys i italians, i això feia la part més crua de l'assignatura i l'única que no podia ser narrada fins al pol de la comprensió. També els havíem donat tota la informació d'ordre moral que calia de cara a la fortalesa per no deixar que fes aparició la por (cal remarcar que en aquest aspecte la tasca dels comissaris va ser formidable al llarg de tota la campanya), aquella terrible por encomanadissa com la sarna. I —la veritat al seu lloc d'honor— al cap d'una setmana ja combatien valerosament i ens estremia llur aguerrida condició.

Mai ningú no havia qualificat de temorega la nostra Divisió, aquesta és la veritat planera. Ja quan érem la 27 Divisió, abans de l'ascens

col·lectiu, s'havia guanyat el sobrenom de la «Bruixa», i hom deia que havia eixit del mateix Franco un dia que els seus sequaços li havien fet veure que la força republicana que hi havia davant seu era la 27 Divisió, que trobava pertot arreu, i la impressió d'omnipresència li havia fet exclamar el mot que havia quedat com a àlies. Ningú no podia afirmar ni negar si era certa la manifestació de sorpresa davant la ubiqüitat, però, com que era un bon afalac, hi havia diverses Unitats que se'l disputaven.

Sense dir ase ni bèstia, la nostra 60 Divisió havia fet seu el qualificatiu que, segons semblava, ja li pertanyia quan encara no l'havien ascendida. I ara que hi havia una altra 27 Divisió, que comandava en Marcelino Usatorre, tampoc aquesta no havia renunciat a l'apel·latiu i ara, doncs, ja érem dues bruixes per a un sol epítet. Encara avui, ara que ja han passat tants anys, trobo gent egoista que solament distingeix la seva Unitat —sigui la 60 o la 27— com a digna portadora del sobrenom i titlla d'apòcrifa i d'usurpadora l'altra. I això que ara ens fa somriure, cinquanta anys enrera era la justificació de manta espinyada de nassos.

Ja havíem entrat al mes de juny i era freqüent la presència al nostre lloc de comandament de la parella Del Barrio-«Matas», que cada dos per tres s'havien de reunir amb en Ferrándiz i l'Scotti i ocasionalment amb en Ráfales i, ja excepcionalment, amb els quatre caps de les Seccions de l'Estat Major i el metge responsable.

També vull deixar constància, quan em refereixo a les reunions d'aquest gènere, d'una cosa que ja he esmentat abans: tampoc les reals —almenys pel que fa a nivell de Divisió, que és el que conec— no s'assemblen gens a les del cinema. No cal pas que s'efectuïn en grans sales amb mapes «grandeur nature», que deia aquell, ni encara menys al voltant d'una gran taula-maqueta, reducció a escala del futur teatre d'operacions. Quan de debò hi havia taula no anava gaire més enllà d'un modestíssim escriptori i ja feia prou el seu fet. Mai, en viu, no he pogut presenciar que el cap militar al final de la seva exposició hagi preguntat als oficials presents allò que al cinema és peça clau i que fa: «Any questions, gentlemen?». Mai, en les poques reunions en què em van

deixar ser, no em vaig poder assabentar de què era allò que hom tramava i únicament vaig poder conjecturar que probablement una altra acció important, i prou, i encara posant-hi una bona dosi de fantasia meva per tal de suplir la manca d'informació. En alguna de les escasses reunions amb els caps del Cos d'Exèrcit vaig poder saber, en allò que feia referència directa a la meva Segona Secció d'Estat Major, que a partir d'aleshores la meva responsabilitat caminaria per nous viaransys: d'ara endavant també em pertocava interrogar els presoners i els evadits i les instruccions en aquest sentit eren molt complexes. Fos com fos, en una Divisió que amb prou feines no es refeia de la forta estomacada que acabava de rebre, tenia quelcom d'irònic que hom parlés de com calia interrogar un presoner i semblava (no es podia dir perquè hom ho hauria titllat de derrotisme) que més aviat ens havien d'alliçonar respecte a com calia respondre els interrogatoris que ens fes l'enemic. Per primera vegada a la meua vida vaig començar a rebre sobres que duïen el segell d'«estricteament confidencial» i que ningú no podia obrir exceptuat jo mateix. Ningú, ni el cap de la Divisió! I també a partir d'aquell moment, la major part de la meua correspondència amb l'homòleg del Cos d'Exèrcit havia de dur el restrictiu segell.

—I quan li hagi de dir que tinc mal de queixal, també posaré en el sobre que és un comunicat secret? —preguntava a en Ráfales. Però ja sabeu que el meu cap d'Estat Major es prenia molt seriosament la seva feina i tot el quefer d'una guerra, amb una notable dosi de professionalitat, i es negava a respondre les preguntes que qualificava d'idiotes, simplement.

Entre els documents estricteament confidencials per a la Segona Secció vaig rebre un model de qüestionari fonamental amb unes instruccions adjuntes. La deformació professional, el fet d'haver treballat en el periodisme tant de temps, m'advertia d'unas sensibles llacunes que havien passat per alt al redactor del qüestionari ideal, que evidentment no era cap periodista, puix que ignorava aquella cosa tan elemental de «qui?», «com?», «quan?», «on?», «per què?», etcètera, beceroles de qualsevol lliçó d'escola de premsa o de policia. No costava gaire d'introduir certes millores a l'interrogatori, del qual es duplicava així

l'interès informatiu. El model instructiu tampoc no preveia que als presoners o als evadits calia sotmetre'ls a la requisició més estricta de tots els papers que duguessin damunt, àdhuc cartes i fotografies familiars, com també dels diners. Aquests darrers —ultra revelar amb eloqüència la graduació del detingut— tenien un elevat interès per a la Segona Secció de l'Estat Major Central, puix que la gent que aconseguien infiltrar-se a la reraguarda enemiga era lògic que duguessin bona dotació econòmica. En la correspondència que hom portava en les bosses de costat i les butxaques abundaven les pistes informatives respecte a Unitats militars enemigues i a llurs desplaçaments i també permetien de fer una nòmina gairebé perfecta d'aquells grups de combat i de tots els dirigents. Més d'una vegada havíem sabut que aquell presoner que es feia passar per un soldat gairebé analfabet era un astut oficial.

Un dia, amb dotze hores escadusseres de marge, vam rebre la notificació de posar en moviment la Divisió sencera, amb el fet fins aleshores insòlit de no deixar cap Brigada endarrerida, en qualitat de reserva. Les altres dues Divisions que, amb la nostra, integraven el XVIII Cos d'Exèrcit romanien en terres de la Segarra, l'Urgell i la Noguera. No sé, no puc saber ni tinc prou elements que donin solidesa a una deducció, si els nostres caps Ferrándiz i Scotti tenien una noció exacta d'allò que s'apropava i m'admira la possibilitat que, si de debò la posseïen, haguessin après a fer la guerra d'una faisó tan fulminant i a callar amb aquella onada de tossuderia.

Durant l'estada a Mollerussa tot havia canviat de mica en mica, gairebé sense adonar-nos-en. Ara posseïem un extraordinari parc mòbil, amb una pila de camions Zis nous de trinca i, sobretot, nombrosos tancs de manufactura soviètica que mai no vaig poder escatir com s'ho feien per a creuar els gruixuts murs del Comitè de No-Intervenció.

Quan ja teníem el cotxe a punt, amb en Montfort, en Fíguls i jo a l'únic seient, i l'enorme maleter ple de fòtils nostres, en Ráfales va venir a dir-me on anàvem: a la Granadella, en terra de les Garrigues, a prop de la Ribera d'Ebre. I d'aquesta manera, autènticament de passada i com

qui no vol la cosa, vaig sentir anomenar per primer cop l'Ebre en relació amb aquell desplaçament. Aquesta vegada no ens havien lliurat cap dels mapes de l'Institut i, que tal cosa m'esdevingués quan comandava una Companyia, la trobava perfectament natural, però ara que tenia al meu càrrec una Secció de l'Estat Major de la Divisió em feia sentir arrossinat com un drap de cuina. Era evident —deixada de banda la petita ràbia— que anàvem de cara a una operació ultrasecreta. En Ráfales m'havia lliurat un paperet escrit a mà on hi havia la relació de sis pobles, i aquell era l'itinerari que havíem de seguir: Miralcamp, Puiggròs, les Borges Blanques, Castellans, l'Albagés, el Soleràs i la Granadella. I res més, no hi havia cap altra mena d'indicació, ni tan sols a quin indret de la Granadella ens havíem de trobar. És clar que si l'ordre era vàlida per a tota aquella pila de camions, no era pas senzill de perdre'ls de vista!

Sempre he estat bon observador i em vaig adonar d'un petit detall que no vaig comentar amb ningú: quan en Ráfales em donava la ruta, vaig veure que entre el feix de documents que duia sota el braç hi havia un sobre de paper d'embalatge amb la capçalera del V Cos d'Exèrcit, el que comandava Enrique Líster.

I no en vaig poder parlar ni amb en Joaquim Morera i Falcó perquè aleshores ja pertanyia en cos i ànima a Francesco Scotti i el comissari, abassegador com era, no me'l deixava ni durant deu minuts. Bescanviàvem uns mots, gairebé sempre quan dinàvem o sopàvem, però la resta de la jornada cadascú tirava per la seva banda i la nostra relació era pràcticament nul·la. Tampoc no ho comentava amb en Montfort, però en aquest cas era deliberat: mitja hora més tard la Divisió sencera hauria sabut —«Jo me n'he assabentat per l'Artís»— que en Líster voltava per aquells topants.

Encara no havíem sortit de Mollerussa i em va cridar l'atenció un fort soroll que venia del compartiment d'equipatge. Em vaig imaginar que potser el gat mecànic o la maneta d'engegar el motor quan no hi havia bateria s'havien deixat anar del seu suport, i vaig deturar el Ford. La causa del soroll era una mola monumental, embolicada amb paper de

diari i lligada amb cordills, que jo mai no havia vist, i que navegava en solitari entre les bosses de lona i les caixes de pots de llet condensada que, aquestes sí, jo mateix havia posat i travat.

—Què cony és, això? —vaig preguntar a en Fíguls.

—No ho sé. Ho ha pujat en Montfort.

—Camarada Montfort i Segura: què és, això?

—No et diu res, aquesta forma? És la meva màquina d'escriure.

Era absurd! Un camió traguava tot el material de les oficines, les màquines d'escriure, els ciclostils, el paper imprès, els arxivadors... Aleshores, què hi feia, allí, la «seva» màquina d'escriure? Què volia dir, amb allò de la seva? La seva particular o la que feia servir habitualment?

—És meva, de la meva propietat privada.

Era una declaració incongruent: de quan ençà tenia màquina d'escriure pròpia? Ara que propugnàvem per l'abolició de la propietat privada, el meu mecanògraf s'establia pel seu compte?

—Que has posat botiga com l'Emilio Tuero? Algú té gaires coses privades, fora del raspallet de les dents i la màquina d'afaitar? Què vol dir, la «teva» màquina d'escriure? Quan, on, a qui l'has comprada? O altra vegada és cleptomania, com a Vallfogona i al Cinca?

—La vaig requisar al despatx abandonat d'un advocat, o un notari, no me'n recordo.

—On?

—Aquí, a Mollerussa mateix.

—I què penses fer-ne? La vols guardar com a trofeu de guerra, com a

record? Mira, Montfort, són els anarquistes, qui entenen així la campanya. «Requisar» no forma part del nostre vocabulari! Què voldràs, més endavant? Que la dugui a casa teva, a Barcelona, i que la teva dona la conservi fins que tot s'hagi acabat? Josep Montfort i Segura: tinc el sentiment de comunicar-te que ets boig, que estàs completament sonat! Torna aquesta màquina d'escriure, ara mateix, al despatx on la vas pispar! Això teu amb les màquines d'escriure és patològic! Retorna-la immediatament.

—No recordo on vivia l'advocat.

—Tant me fot! Llença-la, doncs. Però jo no la vull en el meu cotxe, ni seré còmplice de cap robatori. Ja anem prou carregats d'andròmines i aquesta màquina no ens fa cap falta.

—No siguis ximple! Si és una Smith Corona formidable!

—Descarrega-la tu, Fíguls, i deixa-la aquí mateix, a la vorera. No: anem a donar-la al comitè local. Au, pugeu!

Vam retrocedir i en Montfort em feia una cara de tres déus. Només va dir:

—Malaguanyada! Es veu que ja t'han pujat els galons al cap! Demanaré que em traslladin definitivament a les oficines de la Divisió, i tu, ja et buscaràs un altre mecanògraf!

Vaig estar a punt de dir-li que l'enviaria a una Companyia com a soldat, que era el que hauria hagut de fer en resposta a qui tenia la cara prou gruixuda per a presentar-se'm com a director de «La Vanguardia», però me'n vaig abstenir per no afegir llenya al foc, per tal que no arribés a imaginar que, de debò, la professió de militar m'havia embriagat. M'ho preguntava íntimament una vegada i una altra: havia arribat, insensiblement, a aquella temuda fase?

Vaig fer que en Pere Fíguls la deixés a l'ajuntament, amb l'estupefacció dels minyons que van rebre l'obsequi i l'emmurriament del singular

cleptòman Montfort, una mala cara que va durar una pila de setmanes i que va originar que únicament bescanviéssim paraules per coses de la feina. Sí, estàvem renyits! La maleïda Smith Corona ens havia distanciat.

Vam fer amb el maleter silenciós els deu o dotze quilòmetres de giragonses de la Vall de les Tapiades, entre el Soleràs i la Granadella. El comandament de la Divisió era en una caseta prop de la carretera que menava a Llardecans; ens ho va dir un noi que es deia Aluges que treballava a l'oficina d'en Ráfales i que era allí, a la plaça major de la Granadella, i distribuïa la gent a mesura que hi arribava. Teníem la Divisió escampada entre Bovera, la Palma d'Ebre, Margalef, la Bisbal de Falset, Cabassers i la Torre de l'Espanyol. Sí, és clar, se sentia un punyent tuf d'Ebre. I a la caseta-quarter general hi havia mapes de l'Institut i com que tota la meva vida he estat excessivament tafaner, vaig caure roïnament en la temptació i vaig desfer un gruixut rotlle de fulls cartogràfics, aprofitant que no em veia ningú: Gandesa, Móra d'Ebre, Benissanet, Miravet... tot de pobles que eren en poder dels feixistes. Però, muts i a la gàbia, que encara era ultrasecret! Amb prou feines havíem acabat de descarregar les pertinences i endreçar una mica els racons de cadascú i vam rebre una visita que hom podia qualificar d'extraordinària: el tàndem Del Barrio- «Matas».

En Ferrándiz va apletar l'Estat Major sencer en allò que havia estat la sala de la casa que ara feia de quarter general. I en José del Barrio i Navarra ens va dir unes paraules que ens van deixar garratibats:

—Des d'aquest moment, i amb caràcter provisional, la 60 Divisió ja no pertany al meu Cos d'Exèrcit: passeu a integrar el V, el que comanda Enrique Líster, i heu de veure en aquest fet l'homenatge i el reconeixement que hom fa al vostre valor combatiu. És, a la vegada, un honor excepcional poder combatre a les ordres d'aquest gran heroi de la nostra causa que és el camarada Enrique Líster, i un privilegi com aquest d'agregar-se i reforçar el seu V Cos d'Exèrcit solament el podia aconseguir una Divisió exemplar com la vostra, orgull del meu XVIII Cos d'Exèrcit, la direcció del qual tinc el goig de compartir amb el

camarada «Matas». Ara treballareu amb Enrique Líster, el coneixereu i l'admirareu amb plena consciència. En aquestes paraules meves de comiat —provisional, hi insisteixo— he de fer constar el meu agraïment per tot allò que heu donat al servei de la República i del Comunisme i que tindreu ocasió de continuar lliurant, ara sota la direcció d'aquest gran lluitador del Proletariat que es diu Enrique Líster i Forján, amb la força que caracteritza aquesta 60 Divisió. Amb la meua abraçada al comandant Manuel Ferrándiz i Martín i al comissari Francesco Scotti, el Cos d'Exèrcit del qual procediu i al qual tornareu coberts de glòria us saluda a tots vosaltres estretament, fraternalment.

Tots quatre, els dos militars i els dos comissaris, es van estrènyer amb vehemència. Aflorava en tots nosaltres una espurna d'emoció. O de terror a la demagògia. Ens acabava de dir que ja pertanyíem —provisionalment, home!— al V Cos d'Exèrcit, però no havia deixat escolar ni mitja paraula de per què ens traslladaven d'una Unitat superior a una altra. Encara no era hora de deixar que el secret perdés aquesta condició, violat com una donzella en un paller.

L'Scotti, amb la seva traça habitual, va assuaujar una situació que amenaçava d'engavanyar-nos massa. Va demanar què volíem beure, si cervesa o cafè, car encara no estàvem en condicions d'oferir una major variació, i va fer que pugessin unes esgarrifoses cerveses calentes i un cafè fred, en original tergiversació de temperatures. Asseguts al voltant de la taula i amb els gots o les tasses davant, la conversa es va generalitzar i va desaparèixer tot l'encartonament. Vaig consignar que, respecte al proper escenari de la guerra, encara ningú no en deia ni una sola paraula, malgrat que érem en comissió restringida, tots integrants de l'Estat Major i que, lògicament, calia que fóssim els primers a tenir-ne notícia.

Més tard hi va haver un moviment com de sisme, provocat per l'arribada d'un cotxe gran, escortat per dos soldats motoristes, que es va deturar davant la casa-quarter general i en van baixar dues eminències: Juan Modesto Guilloto i Enrique Líster. En Del Barrio ens va presentar tots, un a un, i els conspicus personatges encaixaven vigorosament i

clavaven afectuosos cops de palmell a l'esquena, subratllant amb accent cordial allò que altrament hauria estat una rutinària estreta de mans. Més valia així, car llur presència —o llur aurèola— encongien una mica l'ànim i trituraven la franquesa i tots agraïem l'actitud que llevava crispació. Quan en Del Barrio ens va presentar a en Ráfales i a mi, va dir quelcom que els afectats ignoràvem:

—Ambdós, els capitans Ernesto Ráfales i Avel·lí Artís-Gener, tenen pendent l'ascens, que ja ha estat sol·licitat al ministeri i ja deu estar a punt de caure: arribarà un d'aquests dies.

En Líster, trempadíssim, va fer:

—Jo ja el dono per fet! —es va quadrar davant nostre, va dur el puny dret a la visera de la gorra i va afegir—: «¡A vuestras órdenes, mis comandantes!»

Índex

Premsa de trinxera	2
Una revista d'exili	3
Una visita molt important	4
Pilar Crespo i Domènech	8
El servei militar	20
A reveure, Mollerussa!	24